

УДК 1:316.77:004.738.5

О. В. Шапаренко
Харківський інститут фінансів Українського державного
університету фінансів та міжнародної торгівлі

ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті розглядаються підходи до філософського розуміння вивчення іноземних мов у період трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві. Розкривається взаємозумовленість і системність змін в освіті та сучасному суспільстві, що рухається в напрямку розбудови демократії. У статті йдеться про роль іноземних мов у гуманізації сучасної освіти, висвітлюються особливості соціокультурної складової змісту навчання іноземної мови, розкривається сутність професійної компетентності як одного з принципів модернізації освіти.

Ключові слова. *Філософія освіти, педагогіка, освіта, професійна компетентність, модернізація освіти, технології, онтологія, переосмислення підходів до навчання, форми навчання.*

В статье рассматриваются подходы к философскому пониманию изучения иностранных языков в период трансформационных процессов в современном украинском обществе. Раскрывается взаимообусловленность и системность изменений в образовании и современном обществе, идущем в направлении развития демократии. В статье говорится о роли иностранных языков в гуманизации современного образования, особенностях социокультурной составляющей содержания обучения иностранному языку, раскрывается сущность профессиональной компетентности как одного из принципов модернизации образования.

Ключевые слова. *Философия образования, педагогика, образование, профессиональная компетентность, модернизация образования, технологии, онтология, переосмысление подходов к учебе, формы обучения.*

The article deals with various approaches to the philosophical understanding of learning foreign languages in the period of transformation processes taking place in the Ukrainian society. It investigates the interdependence and systematic character of changes in education and modern society that moves towards democracy. The role of foreign languages in humanization of modern education is pointed out, socio-cultural component of the content of foreign language teaching is described, the essence of professional competence as one of the principles of modernization of education is highlighted.

Keywords. *Philosophy education, pedagogics, education, professional competence, higher education modernization, technology, ontology, rethinking approaches to learning, active forms of learning.*

Актуальність статті зумовлена розвитком сучасної цивілізації, яка визначається двома глобальними чинниками – вдосконаленням системи освіти й зростанням ролі засобів масової інформації, новітніх інформаційних технологій і комунікацій. Під тиском індустріального, технічного й ринкового розвитку освіта втрачає гуманістичний зміст, орієнтацію на розвиток особистості й перетворюється на вивчення вузького спектру професійних знань та вмій.

Проблеми, пов'язані з процесом навчання іноземної мови, завжди привертали до себе пильну увагу вітчизняних та зарубіжних вчених і викладачів-практиків, які наголошували на значенні компетентності: Н. Хомський, Р. Уайт, Дж. Равен, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Куніцина, Г. Білицька, Л. Берестова, В. Байденко, А. Хуторський, М. Гришанова, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, Г. Дегтярьова, О. Кочубей, В. Кремень, І. Войнар та ін. Значний внесок удослідження процесу навчання іноземних мов здійснили у філологічному напрямку С. Тер-Мінасова, О. Леонтович, Н. Трошина, в етнопсихології – А. Стефаненко, Н. Лебедева, В. Садохін, В. Крисько.

Філософське осмислення сучасної освіти відбувається в нових умовах. Фактично сьогодні ми спостерігаємо зрушення світогляду в напрямку розуміння розвитку світу, суспільства, а водночас й освіти як складних процесів, у яких значущий вірогідний елемент «суспільство» постає найбільш складною з усіх відомих в науці систем. Дослідження суспільства супроводжуються значними труднощами. Суспільне життя має динамічний характер, й усі процеси в ньому взаємозв'язані та взаємодіють між собою. Освіта – це не тільки кількість об'єктів та компонентів (освітні заклади, суб'єкти освітньої діяльності, процеси освіти та виховання та інші організаційні, соціокультурні й структурні компоненти), що належать до неї; усі ці компоненти взаємопов'язані та взаємодіють між собою й таким чином складають цілісність. Кожний елемент, що належить до цієї системи, здатен виконувати своє функціональне призначення тільки у взаємодії з іншими її елементами. Якщо сучасна освіта – це система, то вона складається з певних елементів. Насамперед, це система об'єктів та суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою й доквіляям задля здобуття загального інтегрованого результату – активної громадянської особистості.

Мова – один з головних чинників функціонування суспільства. Вона виконує в суспільстві безліч функцій: номінативну (здатність мови позначати і представляти світ речей і процесів), пізнавальну (участь у процесі пізнання), комунікативну (участь у процесі спілкування людей) тощо [3, с. 54]. Існують універсальні для всього людства архетипи колективного свідомості. Це «концепти об'єкта (предмета, цілісності) і його частин, концепти дії з об'єктами, простору і зміни місця розташування об'єкта в просторі, концепти різних атрибутів (частин) об'єктів» [9, с. 87].

Щодо мовної свідомості, то вона є продуктом, породжуваним певним мовним співтовариством у результаті накладення концептуальної системи свідомості на кожную особистість. Процеси і структури пізнання, як і процеси і структури свідомості, носять загальний, загальнолюдський характер, зумовлений не стільки відносною єдністю світу, скільки єдиним для всіх людей даром пізнавати й інтерпретувати навколишній їхній світ і самих себе в цьому світі. Важливе значення має і соціокультурна компетенція, яка включає в себе такі компоненти: лінгвокраєзнавчий (лексичні одиниці з національно-культурної семантикою і вміння їх застосовувати в ситуаціях міжкультурного спілкування); соціолінгвістичний (мовні особливості соціальних верств, представників різних поколінь, субкультур, суспільних груп, діалектів); соціально-психологічний (володіння культурно зумовленими сценаріями, національно-специфічними моделями поведінки з використанням комунікативної техніки, прийнятої в даній культурі); культурологічний: соціокультурне, історико-культурне, етнокультурне тло.

Кожна культура напрацьовує свій певний набір слів, за допомогою яких свідомість її представників проявляється зовні. У різних мовах по-різному співвідноситься кількість слів, що виражають наочно-логічний зміст свідомості. Національні особливості в досвіді комунікації визначають національні особливості змісту знань і, відповідно, національні особливості картини світу представників окремої лінгвокультурної спільності. Тому вивчення мовної картини світу пов'язане із встановленням типів знання, представленого в мові, та джерел і способів подання цього знання в мовних формах, що доводить необхідність детального вивчення законів і механізмів мовної категоризації. Отже, однією з цілей навчання іноземної мови є підготовка особистості до міжкультурної комунікації [6].

Комунікативна компетенція – соціальні знання, мовні, психофізичні та соціальні фактори відносно один одного, вміння за допомогою їх балансування до таких мовних актів, які є прийнятними на всіх рівнях взаємодії. До основних елементів комунікативної компетенції можна віднести так само лінгвістичні знання і здатність інтерпретувати. Співвідносячи соціальну та лінгвістичну компетенцію з потребами конкретної комунікативної ситуації, відзначаємо інтерпретативну процедуру, яка дозволяє людині як члену суспільства визначити конкретну ситуацію шляхом застосування лінгвістичних та соціальних знань. Здійснити їх перетворення в набір інструкцій, ритуалів. Норми мовної поведінки й етикету тісно пов'язані з ритуалами, прийнятими в людському суспільстві, і є основою системи виховання і міжкультурної комунікації. Зауважимо, що актуальне сучасне розуміння міжкультурної комунікації як діалогу культур, кожна з яких представляє собою складне утворення «культура – мова – особистість», спирається на ідеї

Гумбольдта, Р. Якобсона, В. Вайнрайха та інших філософів. Володіння культурною чутливістю, здатність вибирати й використовувати різні комунікативні стратегії у спілкуванні, розуміти соціальні ідеї, цінності та переконання, характерні для представників інших культур, сприяють тому, що мовна картина світу являє собою проекцію світу реальної дійсності [13, с. 49].

У вітчизняній літературі виокремлюється синтетичний підхід, де освіта є засобом трансляції культури. Осягаючи культуру, людина не тільки адаптується до умов соціуму, який перебуває в стані постійної зміни, але й стає здібною до неадаптивної активності, що дозволяє виходити за межі заданого, розвивати власну суб'єктивність і нарощувати потенціал світової цивілізації (В. А. Сластенін, І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, Є. М. Шияпов) [11, с. 96].

Комунікативна компетенція набувається в процесі соціалізації особистості під впливом комплексу соціальних і демографічних чинників, серед яких культурно-етнічна приналежність, рівень освіти, соціальний стан, професія, вік, стать, А. Щукін визначає її як здатність засобами мови «здійснювати мовну діяльність відповідно до мети і ситуації спілкування в рамках тієї чи іншої діяльності» [12, с. 140]. Процеси асиміляції, інтеграції культур, розвиток міжнародних професійних зв'язків призвели до необхідності формування й розвитку в учнів і фахівців білінгвальної професійної компетенції, яка є основою інноваційних технологій навчання професійно-орієнтованої комунікації. У сучасному світі обмін інформацією і документацією зростає в геометричній прогресії. Важливою складовою науково-технічного та економічного поступу при цьому стає термінологія, яка відіграє вирішальну роль у професійній комунікації. Зростання обсягу інформації призводить до постійного збільшення кількості термінів. Зростання кількості термінів різних наук обганяє зростання кількості загальноновживаних слів, тому вже сьогодні кількість термінів окремих наук перевищує кількість неспеціальних слів мови. Терміни є основою будь-якої професійної спеціалізованої мови. Володіння термінами, термінологічними відповідниками в українській та іноземній мовах і вміння використовувати їх у мові є найважливішим компонентом міжкультурної комунікації. Це базис, на якому будується все міжкультурне професійно-орієнтоване спілкування.

Фахівці, що належать до різних наукових шкіл, поколінь чи регіонів, нерідко мають різні погляди на те чи інше наукове поняття і його словесне позначення. Упорядкування спеціальної лексики має величезне значення для взаєморозуміння фахівців, підготовки наукових і технічних кадрів, видання наукової та довідкової літератури, розвитку міжнародних економічних і наукових зв'язків, отримання та обміну інформацією. Дана проблематика стає ще більш актуальною в умовах двомовної або багатомовної комунікації і призводить до необхідності широкої семантизації та систематизації термінологічної бази. Навчання професійної міжкультурної комунікації необхідно здійснювати на обмеженому мовному матеріалі, відібраному на науковій основі, який відображає особливості термінів конкретної спеціальності. Найбільш надійними джерелами термінології є: стандартизована термінологія (ISO), одномовні тлумачні словники термінів, загальноприйняті стандартні підручники, енциклопедії.

Ще один спосіб упорядкування галузевих термінологій це створення онтологій. Поняття онтології, що виникло у філософії, зараз активно застосовується в роботах з мовознавства, штучного інтелекту та інформатики. У філософії онтологія вивчає категорії буття, які існують або можуть існувати. У штучному інтелекті онтології пов'язані з такими поняттями як концептуалізація, знання, презентування знань, системи, засновані на знаннях. Найпоширенішим на даний момент є визначення Т. Грубер, згідно з яким онтологія є точною специфікацією концептуалізації. З цієї точки зору кожна база знань, система, заснована на знаннях, або агент знань фіксується певною концептуалізацією. Безліч об'єктів і відносини між ними відображаються в тезаурусі, в якому система, така, що заснована на знаннях, представляє свої знання.

Таким чином, вважається, що основу онтології складають множини представлених в ній термінів [5, с. 333]. Інакше кажучи, онтологія це система, що складається з набору понять і набору тверджень про ці поняття, на основі яких можна будувати класи, об'єкти, відносини, функції і теорії. «Онтології можна застосовувати як будівельні блоки компонентів баз знань, схеми об'єктів в об'єктно-орієнтованих системах, концептуальної схеми баз даних, структурованого

гларію взаємодіючих спільнот, словника для зв'язку між агентами, визначення класів для програмних систем» [5, с. 335].

Лінгвістичний контекст демонструє уживані поєднання з іншими мовними елементами і часто містить додаткові змістові елементи, що доповнюють дефініцію в контексті національної культури. Тексти культури утворюють метатекст – власне простір культури та її смислових і життєвих цінностей. З цієї точки зору, будь-який текст має універсальні функції всякого культурного тексту незалежно від його мовної специфіки. Процедура розуміння в спільному духовному (філософському, науковому, світоглядному тощо) тексті передбачає контекстні умови, через що текст знаходить відомий релятивізм при трансляції та ретрансляції [1, с. 11]. Будь-який текст знаходить свій зміст, стає текстом як джерелом тільки після його дослідження, під яким розуміють його інтерпретацію в певному контексті культури. Перепрочитання тексту визначається умовами контексту, тією реальністю, в якій і за законами якої здійснюється сприйняття тексту, – реальністю культури і підпорядкування конкретному коду сенс- і формотворчих сутностей тієї чи іншої культури, інакше кажучи, законом розгортання культурних смислів.

Модернізація системи освіти в Україні, як і в інших європейських країнах, спрямована на підвищення її якості. Вона пов'язана зі стандартизацією змісту освіти, пошуком оптимальних способів і технологій організації освітнього процесу, переосмисленням мети і результату освіти особистості [10]. Вивчення іноземних мов сьогодні є важливою складовою професійної підготовки фахівців України, що засвідчує професіоналізм, вміння вести діалог із зарубіжними партнерами [4, с. 4–5]. Це пов'язане з необхідністю підготовки компетентних кадрів, здатних професійно діяти, відтворювати соціальний досвід, продукувати нові знання і цінності. Аналогічні вимоги декларуються Радою Європи, Європейським союзом та інститутом освіти ЮНЕСКО, що потребує створення якісно нової моделі формування фахівця. Президент АПН України, академік АПН України В. Г. Кремінь, характеризує основні загальноцивілізаційні тенденції ХХІ століття, їх вплив на життєдіяльність людини й суспільства (тенденція до глобалізації суспільного розвитку, перехід від індустріальних до інформаційних технологій), визначає ряд пріоритетів сучасної освіти: забезпечення високої функціональності людини в нових умовах; забезпечення оптимального балансу між локальним (патріот своєї країни) і глобальним (громадянин світу) формуванням людини; формування на загальносуспільному й індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності; формування у людині здатності до свідомого й ефективного функціонування в глобалізованому світі; мінімізація асиметрії між матеріальністю і духовністю, формування конструктивізму як основи життєвої позиції.

Усе це спричиняє необхідність перегляду та модернізації освіти в контексті Національної доктрини, і зумовлює: зміну змісту освіти; корекцію спрямованості навчального процесу; перехід від кваліфікації до компетентності; утвердження особистісно орієнтованої педагогічної системи; актуалізацію патріотичного виховання; надавання освіти інноваційного характеру [8, с. 9–17]. Під освітою прийнято розуміти процес і результат оволодіння людиною певною системою знань, умінь і навичок, а також способу мислення, необхідними для її повноцінного включення в соціальне і культурне життя суспільства і виконання професійних функцій.

У цьому сенсі справедливим є твердження, що освіта – така ж життєзабезпечувальна система, як і суспільне виробництво. Проте якість освіти давно перестала задовольняти суспільство, увійшла у протиріччя з соціальними очікуваннями. Філософські, соціально-психологічні, педагогічні дослідження фіксують феномен зниження якості навчання людини, зниження її моральної стійкості, здатності до творчості, культурного облаштування її власного життя під впливом глобалізації, ризиків і таке ін. Інновації і трансформації в навчанні пов'язані з соціокультурною складовою змісту навчання іноземної мови, порівнянням явищ, властивих двом і більше культурам, а саме: культурі народу, що вивчає іноземну мову, і культурі народу – носія іноземної мови, тієї, що вивчається. У процесі навчання важливо опанувати базові елементи іноземної мови і розвинути комунікативні вміння [2, с. 2–3].

Одним із найважливіших завдань опанування іноземної мови та культури сьогодні є показати людині багатовимірність і складність реальності, утримати від одновимірних, простих рішень,

навчити всебічного підходу до досліджуваних явищ. Перенесення акценту у викладанні іноземної мови на культуру й особистість стало наслідком створення єдиного культурного простору Європи, що вимагає не тільки знання мови, але і сприймати іншу культуру і взаємодіяти з нею [7, с. 9].

Євроінтеграційні процеси актуалізують потребу в теоретичному осмисленні проблем модернізації освітньої діяльності і зумовлюють підвищення якості освіти, яка увійшла у протиріччя з соціальними очікуваннями в українському суспільстві.

Освіта ХХІ ст. спирається на ідею здійснення всієї освітньої діяльності з позиції особистісно-орієнтованої освіти. Концепції сучасної освіти можуть бути реалізовані, якщо в особистісно-орієнтованій освіті самонавчання розглядати не просто як передачу знань, але й вироблення умінь й організацію засвоєння знань, розвитку компетенцій, гуманізації, створення онтологій. Мова – один з головних чинників функціонування суспільства. Вона виконує в суспільстві номінативну (здатність мови позначати і представляти світ речей і процесів), пізнавальну (участь у процесі пізнання), комунікативну (участь у процесі спілкування людей) функції.

Отже, невід'ємною рисою сучасного вивчення іноземної мови стала практична реалізація його когнітивної складової, в тому числі соціокультурного аспекту. Вихідним моментом і необхідною умовою становлення освіти нового типу є спрямованість діяльності всіх її суб'єктів на освіту, що відповідає потребам розвитку й самореалізації людини. Гносеологічні аспекти вивчення іноземних мов полягають у збереженні та розвитку творчого потенціалу особистості.

Володіння будь-якою іноземною мовою являє собою інтегративний процес, в якому здібності–уміння індивідуума в комунікативній, мовно-розумовій діяльності реалізуються в умовах соціолінгвальної взаємодії з представниками інших соціумів і їхніх культур, іншої мовної картини світу. Іноземна мова розглядається при цьому як інструмент, новий мовний код, за допомогою якого ця взаємодія здійснюється.

Література

1. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 731 с.
2. Гаджієва Т.Г. Вживання граматичних структур за комунікативною методикою / Т. Г. Гаджієва // Англійська мова та література. – 2003. – № 34. – С. 2–3.
3. Григоришин С. Мова як феномен культури в контексті розвитку трансцендентальної феноменології / С. Григоришин // Філософська думка. – 2009. – № 1. – С. 54–65.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Загорулько Ю. А., Росеева О. И. Организация эффективного поиска на основе онтологий / Ю. А. Загорулько, О. И. Росеева // Труды международного семинара по компьютерной лингвистике и ее приложениям. – Аксаково, 2001. – С. 333–342.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Эйдос. – 2006. – 5 мая. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>
7. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОШПО, 2006. – 328 с.
8. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття / В. Г. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 6. – С. 9–17.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова // Российская академия наук, институт языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 р. «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.
11. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій в українському суспільстві. – Рукопис. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба. – Х., 2008. – 19 с.
12. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практик: учеб. пособие для преподавателей и студентов / А. Н. Щукин. – М., 2004. – 416 с.
13. Talmy L. Towards a cognitive semantics / L. Talmy. – Cambridge (Mass.), 2000. – Vol. 1-2. – 495 p.